

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ТРАНСФОРМАЦІЯ АПК УКРАЇНИ

Соціально-економічна трансформація агропромислового комплексу (АПК) України, яка триває більш ніж 10 років позначила багато з того, що раніше ігнорувалось десятиліттями, залишалось поза межами критичного розгляду, і перш за все, звичайно ж в економічній сфері. З іншого боку не можна недооцінювати позитивні зміни, що відбулися за останні 3 – 4 роки. Саме цей етап економічних реформ характеризується, перш за все, глибоким науковим аналізом трансформації що відбувається з метою прогнозування перспектив розвитку вітчизняного сільського господарства.

Багато економічних явищ набули “вивченості і прогнозованості”, накопичений досвід роботи в умовах системної економічної кризи став основою для вибору ефективного шляху економічного розвитку суб’єктів господарювання.

Загальна соціально-економічна і політична ситуація в агропромисловому виробництві України така, що хоча тенденція падіння виробництва і нестабільність його ще зберігаються (мається на увазі період до 2000 р.) початок виходу з кризи вже проявляється. Приватний власник господарює ефективніше [1].

Важливим елементом стратегії економічного розвитку АПК стає розгляд багатьох базових економічних процесів не на узагальненому рівні в цілому, а на підсистемах більш низького рівня (галузях). Тим самим вдається контролювати найбільш важливий елемент соціально-економічної трансформації – структурну перебудову, зокрема з точки зору принципів функціонування економіки тваринництва.

Процес переходу від адміністративно-планової до ринкової системи господарювання, безпосередньо пов’язаний з виробленням ефективної економічної стратегії, основною метою якої є структурна перебудова економіки АПК, яка дозволить підвищити ефективність і конкурентоспроможність сільського господарства в цілому і такої його галузі як тваринництво зокрема. Досвід попередніх років показав, що в значній мірі із-за недостатньої уваги держави і регіональних органів управління до структурних змін в економіці АПК і нормативно-правового забезпечення ринкових відносин системна криза охопила практично всі галузі виробництва і обертання товарів.

Поняття “структура”, “структурна політика” і “структурні перетворення” – багатозначні економічні категорії, які ще не отримали чіткого тлумачення. При централізованому керуванні головним інструментом впливу на економіку виступають

державні плани і програми, в умовах ринку чинники, які ініціюють структурні перетворення, набувають суголосно економічну мотивацію.

Економічна система – це сукупність взаємопов’язаних процесів, які відображають виробництво, розподіл, обмін і споживання суспільством матеріальних благ і духовних цінностей, відтворення екологічних характеристик природного середовища і національно-історичних умов діяльності. Вона визначається як різноманітністю компонентів і зв’язків між ними, так і якісними особливостями економічних явищ. З одного боку, стохастичний, з іншого – обумовлений характер перебігу економічних процесів впливають не тільки на якісну структуру економічних зв’язків, але й суттєвим чином змінюють їх кількісні характеристики, збільшуючи число елементів системи, що підлягають вивченню [2].

Стохастичний характер зв’язків між елементами економічної системи ще більше ускладнює отримання кількісних характеристик економічних процесів. Будь-яка зміна кожної з характеристик процесу веде до певних змін великої кількості зв’язаних з ним елементів, що, в свою чергу, викликає відповідні зміни в усій економічній системі. Різноманітність динамічних взаємозв’язків суттєвим чином ускладнює хід аналізу і управління економічною системою.

Сучасний етап економічного розвитку АПК країни характеризується кардинальною перебудовою господарського механізму, одним із основних напрямків якої є стабілізація економіки АПК та її подальший підйом. При цьому важливим і невідкладним для вирішення цієї проблеми є структурна перебудова економічної системи. Це пов’язано з тим, що економіка АПК України в порівнянні із світовим досвідом в значній мірі архаїчна, деформована і неефективна, вона не сприяє соціально-економічному розвитку держави. Для становлення ринкової економіки АПК виникає потреба формування адекватної їй структури, яка б враховувала процеси роздержавлення, приватизації, демонополізації, створення конкурентного середовища.

Характерною особливістю економічної системи, з якою приходиться стикатися при її вивченні є доволі велика невизначеність економічних процесів. Одні з них взагалі не піддаються прямому спостереженню, інші не мають кількісної міри і визначаються тільки якісними категоріями. Лише частина економічних процесів спостерігаються і кількісно визначаються, однак і їх характеристики описують реальну економіку з певною мірою точності.

Для сучасної економіки АПК характерні швидкі зміни структурної моделі, що об’єктивно пов’язано з науково-технічним прогресом, суттєвими змінами в міжнародному обміні і кооперації, неперервністю економічних процесів і

довготривалим характером інвестицій. Реальне врахування цих чинників вимагає розвитку методологічного апарату вивчення структурних зв'язків для того, щоб своєчасно реагувати на зміну умов і проводити необхідну адаптацію структури АПК до кон'юнктури ринку, яка змінюється, а також визначати вплив структурних змін на економічний розвиток сільського господарства.

Один з підходів до вивчення динаміки структурних зв'язків і прогнозу їх змін засновано на використанні методів економічного моделювання. Економічні моделі і методи сьогодні – це могутній інструментарій, який широко застосовується як для отримання нових знань в економіці, так і для прийняття практичних рішень з управління і реформування економіки АПК. Використання моделей дає можливість, по-перше, виділити і формально описати найбільш важливі, суттєві зв'язки, які існують між економічними системами і об'єктами, по-друге, отримати нові знання про об'єкт, а саме оцінити форму і параметри залежності між його змінними.

Структура економіки АПК як модель – це багатоаспектне поняття, в якому відображається система взаємозв'язків між найважливішими економічними параметрами, що складаються в процесі виробництва, розподілу і використання сільськогосподарського продукту. Філософський словник під редакцією И.Т. Фролова дає таке визначення структури: “Структура (лат. Structura – будова) – будова і внутрішня форма організації системи, яка виступає як єдність стійких взаємозв'язків між її елементами”.

Кожен матеріальний об'єкт має невичерпну різноманітність внутрішніх і зовнішніх зв'язків. Завдяки такій різноманітності структурних рівнів, кожна матеріальна система є поліструктурною. Коли кількісні зміни системи виходять за межі міри і викликають якісні зміни, останні завжди виступають як зміни структури системи.

Зв'язок елементів в структурі підпорядковується діалектиці взаємовідносин частини і цілого. У зв'язку з цим в сучасній науці і техніці отримали значний розвиток системно-структурні дослідження. Сказане у повній мірі може бути віднесено до структури економіки АПК, під якою в радянській літературі в найбільш загальному вигляді розуміли систему пропорцій суспільного розподілу праці в умовах пануючих виробничих відносин [3]. Ключовим і єдиним, по суті, критерієм структури за цим визначенням виступає характер суспільного розподілу праці, оскільки в умовах соціалізму практично були відсутні інші інституціональні норми виробничих відносин.

В ринковій економіці, особливо на перехідному етапі, коли активно іде розвиток інституціональних норм організації суспільної праці шляхом становлення різних форм власності, одним з найважливіших критеріїв структури економіки АПК стають

виробничі відносини, які характеризують так звану інституціональну структуру економіки.

Враховуючи природу ринкових відносин, а також виходячи із особливостей перехідного етапу, що переживає економіка України, теоретичні представлення про структуру економіки АПК, як економічної категорії, повинні бути доповнені інституціональною складовою суспільного виробництва і сформульовані так:

структура економіки АПК – це модель економічної системи, яка відображає сукупність пропорцій матеріально-речових елементів процесу відтворення сільськогосподарської продукції і склад інституціональної організації виробництва, що сформувались під впливом суспільного розподілу праці і багатоманітності форм власності, яка відповідає постсоціалістичному етапові розвитку виробничих відносин.

Для зручності структурного аналізу сукупність пропорцій матеріально-речових елементів процесу відтворення доцільно розглядати у тривимірній “системі координат”, де основними визначаючими елементами (векторами) можуть бути:

об’єкт структурного аналізу – економіка держави, регіону, галузі, підгалузі, промислової групи або підприємства, іншими словами – сукупність що аналізується;

предмет структурного аналізу – первинні ресурси, вторинні ресурси, проміжний і кінцевий продукт, тобто елементи сукупності;

напрямок структурного аналізу – відтворююча структура, галузева, територіальна, інституціональна, що може розглядатися як структурні рівні.

Структурний аналіз АПК країни з позиції системного моделювання дозволяє вдосконалювати його структуру, оптимізувати окремі підсистеми (галузі), наприклад, тваринництво і підвищувати ефективність функціонування системи в цілому.

В систематизованому вигляді економічна система України характеризується такими основними властивостями [2]:

- складність ієрархічної структури, яка обумовлена одночасним функціонуванням декількох структур ієрархії;
- специфіка особливостей економічних процесів і явищ, які проявляються у взаємодії об’єктивних і суб’єктивних чинників;
- цілісність системи, коли властивості системи непритаманні елементам, які розглядаються поза нею;
- складність інформаційних процесів, обумовлених численними взаємозв’язками між керуючою і керованою підсистемами;
- різноманітність цілей функціонування підсистем часто неспівпадаючих з цілями функціонування всієї системи;

- динамічний і стохастичний характер процесів;
- багатofункціональність.

Наведені особливості обумовлюють необхідність у якості методологічної бази використовувати системний аналіз і теорію систем з метою об'єднання на єдиній методологічній основі всього різноманіття прийомів економічних процесів. При цьому під структурним аналізом мається на увазі методологія дослідження властивостей і відношень в об'єктах, які розглядаються як самостійні, цілеспрямовані системи, вивчення їх властивостей і взаємовідношень між ними. Одночасно на основі світового і вітчизняного досвіду визначаються основні пріоритети в зміні структури на перспективу [2].

Структурний аналіз дозволяє глибше пізнати механізм функціонування економічної системи, визначити залежність його поведінки від внутрішнього стану, виявити підсистеми і їх складові елементи. Найбільш суттєвим аспектом структурного аналізу системи є визначення взаємозв'язків. Вивчаючи структуру економічної системи на перше місце ставиться вивчення зв'язків, а не елементів, оскільки функціональні характеристики проявляються у зв'язках між елементами і зовнішнім середовищем. Вивчення структури і функцій у взаємозв'язку – необхідна умова як на стадії аналізу, так і синтезу системи. Мета структурного аналізу – більш повне пізнання закономірностей функціонування системи при діючій і заданій структурі. Задача синтезу – побудувати таку структуру системи, при якій найкращим чином будуть реалізовані задані їй функції [4].

У порівнянні з чисто функціональним аналізом, структурний аналіз економічної системи є кроком вперед, так як розкриває внутрішні механізми взаємодії підсистем і елементів. Це потребує розробки цільового підходу, визначення максимально обґрунтованих функцій, найбільш пріоритетних, фіксованих цілей і відповідної стратегії реалізації економічної політики.

Формування структурної моделі економіки АПК країни пов'язано з тим, що вона, як вже відзначалось, характеризується дуже великим числом складових елементів, ієрархічною структурою, широкою мережею вертикальних і горизонтальних зв'язків. Це закономірно призводить до локалізації підсистем, функціонуючих в умовах певної автономії. У зв'язку з цим виникає дуже важливе питання про вибір такої локальної підсистеми, структура і функції якої находились би у повній відповідності з глобальною метою, що поставлена перед економікою АПК держави.

Структурна перебудова економіки АПК повинна опиратися на систему чинників і умов, які визначають доцільність проведення відповідних змін в економічній системі,

найбільш прийнятні і перспективні варіанти формування економічних пропорцій, а також параметри майбутньої структурної моделі економіки АПК.

Повнота та дієздатність майбутньої структури економіки АПК багато в чому залежить від якості первинних даних, що покладені в основу структурних змін, дослідження властивостей і співвідношень, які склалися між ними в умовах певної економічної системи і формування інформаційної основи структурних змін.

Таким чином, основними моментами логічної схеми структуроутворення є:

- визначення набору чинників і умов, які впливають на формування структури економіки АПК країни;
- встановлення безпосередніх і опосередкованих зв'язків між ними;
- вибір статистичної і інформаційної бази з врахуванням переліку показників і особливостей їх вимірювання;
- аналіз зібраної інформації про стан функціонуючої структурної моделі та її суперечностях (диспропорціях);
- виявлення умов, які сприяють структурній трансформації і обґрунтування перспективної структурної моделі економіки АПК країни або її підсистеми.

Процеси структурної перебудови АПК в умовах перехідної економіки є відносно новими, вивченню теоретичних основ яких поки що приділено незначну увагу. У той же час несформованість методологічних основ як оперативного, так і статистичного обліку перетворень, що проводяться, їх ефективності і потенційних перспектив розвитку, викликає додаткові труднощі в пошуку і відборі інформаційного матеріалу досліджень.

Негативна ситуація, що склалась в структурній перебудові АПК України в цілому і в тваринництві, зокрема, спричиняє необхідність пошуку якісно нових, адаптованих до умов перехідного періоду методичних підходів до вивчення даної проблеми. Дослідження сучасних економічних процесів, які носять динамічний складно орієнтований характер, повинно містити в своїй основі системний підхід, що розглядає будь-яке явище (об'єкт) як систему, яка являє собою сукупність взаємозв'язаних елементів з цільовим функціонуванням, що мають зв'язок з зовнішнім середовищем.

Основними принципами системного підходу є:

- виявлення і формулювання цілей функціонування системи;
- розгляд системи як єдиного цілого, виявлення всіх наслідків і взаємозв'язків кожної зі складових;
- виявлення і аналіз можливих альтернативних шляхів досягнення поставлених цілей;

- єдність цілей підсистем з загальними цілями системи;
- виявлення в об'єкті різноякісних зв'язків та їх взаємодії.

Системний підхід в дослідженнях сприяє адекватному пізнанню всієї суми властивостей явищ і можливих наслідків. Це стає можливим завдяки розумінню властивостей, що притаманні складним системам, якими і є технологічні процеси на тваринницьких фермах. Цими властивостями є цілісність і емерджентність.

Цілісність системи означає, що всі її підсистеми незалежно від їх рівня повинні служити загальній меті і сприяти формуванню найкращих результатів стосовно до певних критеріїв. Емерджентність – володіння системою властивостями, які не притаманні ні одному з елементів формуючих ці системи. У процесі розвитку системи досягається рівень, на якому цілісні характеристики системи не тільки не можна виявити по окремим її складовим, але й неможливо виявити узагальненням властивостей окремих елементів.

Таким чином, при дослідженні складних економічних і технічних систем, в тому числі системи управління технологічними процесами на тваринницькій фермі, важливо встановити загальні зв'язки між елементами, їх структуру і взаємовплив. Будь-яка система існує в навколишньому середовищі, яке впливає прямо або опосередковано. Реально не існує систем абсолютно відокремлених від навколишнього середовища, дія якого відбувається за допомогою чинників, які різним чином впливають на внутрішній стан системи.

Поняття “системи” давно використовується в науці. Найбільш поширеним визначенням є: система – це упорядкована множина елементів, які знаходяться у взаємному зв'язку, залежності і взаємодії один з одним, і на цій основі утворюючих цілісну єдність.

Основу функціонування системи складає мета – кінцевий стан, до якого прагне система в силу своєї структурної організації і який має кількісне вираження, або має якісні характеристики.

Центральною ланкою системи є керуюча (така що оказує комплексний вплив на всі підсистеми) і керована (об'єкт впливу) підсистеми. Особливе місце відводиться функціональній, і забезпечуючій підсистемам, оскільки досягнення цілей здійснюється саме через функціональну підсистему і механізми реалізації цих функцій. Функціональна підсистема включає дії, які виражаються в зміні її можливих станів, множина яких визначається кількістю елементів системи, їх властивостями і різноманіттям зв'язків між ними. Забезпечуюча підсистема – це ті шляхи і засоби

(механізми), які визнано доцільним використовувати в процесі досягнення поставленої мети.

Для формування системи сучасних методів дослідження процесів управління технологічними процесами на тваринницьких фермах важливий ситуаційний підхід, який представляє собою спосіб мислення про організаційні проблеми і їх вирішення [5].

Серед основних принципів ситуаційного підходу можна виділити:

- значне варіювання специфічних прийомів, які використовуються для ефективного досягнення цілей, незважаючи на загальний процес управління;
- пов'язування певних прийомів і концепцій управління з конкретними ситуаціями для найбільш ефективного досягнення цілей;
- визначення значущих змінних ситуації і їх вплив на ефективність функціонування системи;

Методологія ситуаційного підходу включає:

- систематизацію механізмів управління, які довели свою ефективність;
- прогнозування імовірних наслідків застосування різних стратегій управління, стосовно до конкретної ситуації;
- визначення найбільш значимих чинників ситуації. Прогноз імовірного ефекту від зміни однієї або декількох ситуаційних змінних;
- вибір конкретних механізмів, застосування яких викличе найменший негативний ефект, і забезпечить найбільш ефективне досягнення цілей в умовах існуючих обставин.

Неможливо визначити всі змінні, які впливають на систему, але для практичних цілей можуть розглядатися ті чинники, які найбільш значущі. Усунувши більшість малозначимих відмінностей між системами і конкретними ситуаціями, ми скорочуємо число змінних до розумних меж без відчутної втрати точності.

Конкретний вибір чинників у різних авторів знаходить різну інтерпретацію, але більшість збігаються з думкою, що існує не більше десяти чинників, які справляють значимий вплив на систему, які розділяються за двома основними групами: внутрішні і зовнішні змінні. Внутрішні змінні – ситуаційні чинники всередині системи, які торкаються таких аспектів як: цілі і задачі системи, її структура, технологія управління, людський чинник та ін.

Зовнішніми змінними виступають умови і ситуації, що керуюча підсистема, як правило, не може змінити, але обов'язково повинна враховувати в своїй діяльності. Загальними характеристиками зовнішнього середовища є:

- взаємопов'язаність чинників зовнішнього середовища – рівень сили, з якою зміна одного чинника впливає на інші чинники;

- складність зовнішнього середовища – кількість чинників, на які система повинна реагувати, а також рівень варіативності кожного чинника;

- рухомість середовища – швидкість, з якою відбуваються зміни в оточенні системи;

- невизначеність зовнішнього середовища – функція якості інформації, яку має система з приводу конкретного чинника, а також функція вірогідності цієї інформації.

Зовнішні чинники підрозділяються на дві основні групи: прямої дії і опосередкованої. Пряма дія – чинники, які безпосередньо впливають на операції системи і зазнають на собі також пряму дію операцій системи.

Опосередкована дія – чинники, які можуть не оказувати прямої негайної дії на операції, але, тим не менш, відбиваються на них. Чинники середовища опосередкованої дії звичайно не впливають на досліджувані процеси також помітно, як чинники середовища прямої дії. Проте, середовище чинників опосередкованої дії звичайно складніше, ніж середовище прямої дії. Нерідко приходиться опиратися на припущення про таке середовище, ґрунтуючись на неповній інформації, намагатися спрогнозувати можливі наслідки її впливу.

Автором зроблена спроба застосування системного підходу у поєднанні з ситуаційним до вивчення управління технологічними процесами на тваринницьких фермах, що дозволяє розглядати технологічні процеси як об'єкт дослідження з великим діапазоном внутрішніх і зовнішніх причинно-наслідкових зв'язків.

Література

1. Саблук П. Основні положення нової економічної парадигми національної продовольчої безпеки України в XXI ст. //Економіка України. -2002. -№5. -С.54-60.

2. Бабенко Г.А. Промышленность Крыма: проблемы и пути решения. -Симферополь: Таврия, -2001. -170с.

3. Экономическая энциклопедия: Политическая экономия. В 4-т. -М.: Сов. Энциклопедия, -1979. -Т.3. -С.387; -1980. -Т.4. -С.79.

4. Гриценко А. Структура рыночной трансформации инверсионного типа //Экономика Украины. -1997. -№1. -С.4-11.

5. Методика экономических исследований: Учебное пособие /Под ред. Ф.В. Зиновьева. -Симферополь: Таврия, -1999. -168с.